

HERMENEVS

ZEVENENDERTIGSTE JAARGANG / No. 2 / OKT. 1965

Meletemata Horatiana

AUS DEM PHILOLOGISCHEN SEMINAR DER UNIVERSITÄT TÜBINGEN

Der hier vorgelegte Versuch von Übersetzung eines horazischen Gedichtes ins Griechische will sich gewiß nicht auf die etwas primitive Formel des Quintilian berufen (Inst. Or. IX 3, 17) *ex Graeco vero translata . . . plurima . . . Horatii*, so als brauchte man den Römer auf weite Strecken bloß ins Griechische zurückzuübersetzen, um zu seinen 'Quellen' vorzustoßen. Wir wissen heute, daß die hellenischen Schichten seines Wesens, zu denen er sich mehrfach selber bekannt hat, tiefer liegen und in seinem von römischem Geist erfüllten Werk in wunderbarer Verwandlung aufscheinen. Aber ein von Griechischem so stark beseelter Dichter wird sich doch leichter als mancher andere einer Umsetzung in diese Sprache fügen, mit der er nicht nur das Versmaß teilt, also daß solche Proben eines legitimen Reizes nicht entbehren werden.

Dazu kommt der vertretbare Anspruch eines philologischen Spiels, wie denn kein Geringerer als der große Gottfried Hermann in seinen Mußestunden etwa den Schillerschen Wallenstein ins Griechische übersetzt hat und sich dabei in Übereinstimmung mit der Maxime des Phaedrus befand (fab. III 14, 12f.)

sic ludus animo debet aliquando dari,
ad cogitandum melior ut redeat tibi.

Wenn schließlich noch an die schon im Sprachlichen gegründete Nähe der beiden Begriffe *παιδιά* und *παιδεία* erinnert werden darf, so mag das im Folgenden angestellte Spiel hinreichend gerechtfertigt sein.

Tübingen

H. HOMMEL

Q. HORATII FLACCI *Epistula ad Albiū Tibullum*

Albi, nostrorum sermonum candide iudex,
quid nunc te dicam facere in regione Pedana?
Scribere quod Cassi Parmensis opuscula vincat,
an tacitum silvas inter reptare salubres
5 curantem quidquid dignum sapiente bonoque est?
Non tu corpus eras sine pectore. Di tibi formam,
Di tibi divitias dederunt artemque fruendi.
Quid voveat dulci nutricula maius alumno,
qui sapere et fari possit quae sentiat, et cui
10 gratia, fama, valetudo contingat abunde
et mundus victus non deficiente crumena?
Inter spem curamque, timores inter et iras
omnem. crede diem tibi diluxisse supremum.
Grata superveniet quae non sperabitur hora.
15 Me pinguem et nitidum bene curata cute vises,
cum ridere voles, Epicuri de grege porcum.

HORAZ: *Epistul I 4*

Ἄλβι, ἄριστε λόγων τῶν ἡμετέρων δοκιμαστά,
τί πράσσεις πεδίοισι Πέδου; τὸ γὰρ οὐκ ἐγὼ οἶδα,
εἴτε γράφων ἐθέλεις Κασσίου τὰ ποήματα νικᾶν,
εἴτ' ἄλλους δία νῦν ἔρπεις σιγῶν μελετᾶς τε
5 πανθ' ὅσα γιγνώσκειν χρῆν ἄνδρ' ἀγαθόν τε σοφόν τε.
σῶμα σύ γ' οὐποτ' ἔησθα φρενῶν ἄτερ, ἀλλὰ θεός σοι
κάλλος ἔδωκε καὶ ὄλβον, ἔδωκέ τε τῶνδ' ἀπολοῦσαι.
τί πλέον εὐχεσθαι τροφίμῳ τροφὸς οἶδ' ἀγαπητῶ,
εἰ φρονεῖ δύναταί τε λέγειν πάνθ' ὅσ' ἐνόησεν,
10 δόξα δ' ἔτ' ἄφθονός ἐστι χάρις θ' ὑγίειά τ' ὀπηδεῖ
καὶ βίος ἐξαρκῶν τά τε χρήματα μήποτ' ἀπορρεῖ;
εἴ σε πόθος λυπεῖ φροντίς τ' ὀργή τε φόβος τε,
πάντα σοι ἠέλιον διαλάμψανθ' ὕστατον οἴου.
ἦς μὴ ἐπελπίζεις, ἦδιστ' ἀπολαύσσαι ὥρας.
15 ἦν δὲ γελαῖν ἐθέλῃς, ἦξεις. λιπαρόν τε παχύν τε
ὄντα μ' ἐφευρήσεις Ἐπικουρείων ἀγέλης ὕν.

Bad Boll

WILFRIED STROH

Bij het verschijnen van een nieuwe Aeneis-vertaling¹

Vergilius stel ik mij gaarne voor met welluidende stem Augustus en diens zuster Octavia² voorlezend uit zijn Aeneis dan wel bescheiden het theater betredend, waar het publiek bij zijn komst spontaan opstaat om hem te eren. Wat echter liet waarheidsgehalte dezer overleveringen zij, het is moeilijk een dichter te vinden wiens roem, reeds tijdens zijn leven begonnen, zich 2000 jaar zo wist te handhaven.

Weliswaar was er in literaire kringen aanvankelijk enige oppositie doch reeds in de laatste decennia van de eerste eeuw kan men spreken van „une véritable glorification de Virgile”³, die mede wordt bevorderd doordat Vergilius’ werken in het onderwijs zoveel bewonderende aandacht krijgen. Omstreeks 400 genaakt wat Büchner noemt een „Spätblüte der Vergil-studien”, als n.l. „In der Auseinandersetzung mit dem Christentum der römische Adel sich besann auf das Eigene”⁴. Daarnaast zien de Christenen in die tijd „dans l’auteur de la IV églogue un annonciateur de la naissance de Jésus”. De Aeneis wordt „une source inépuisable d’enseignement philosophique et mystique”. Men beleeft Vergilius als een „savant universel” „dont l’œuvre enfermait sous le voile de l’allégorie ou du symbole tous les secrets de l’univers”⁵. Daardoor komt men er toe hem te beschouwen niet alleen als geleerde doch ook als tovenaer, in welke hoedanigheid hij in vele middeleeuwse volksboeken ten tonele treedt als voortzetting van wat onder Hadrianus al zou rijen begonnen⁶. Tegelijkertijd

---

¹ Publius Vergilius Maro, Aeneis, in Nederlandse verzen nagevolgd door Dr. A. Rutgers van der Loeff, Antwerpen, De Nederlandse Boekhandel, 1965 (tevens no. 154 van de Klassieke Galerij van de Wereldbibliotheek N. V.), met een voorwoord van Mevrouw A. de Bie-De Paepe.

² L’*Enéide de Virgile* door L. A. Constans (Parijs, posthuum in of na 1936) vermeldt in een lijst van op de Aeneis geïnspireerde en toen nog openbaar tentoongestelde werken (blz. 400/401): Ingres: *Virgile lisant le VIe livre de l’Enéide*, inachevée à Toulouse; een fragment hiervan Augustus met de in zwijm gevallen Octavia voorstellend bevindt zich in het Museum voor Schone Kunsten te Brussel. F. Peeters’ „A Bibliography of Vergil” (1933), dat in omvang en nauwkeurigheid minder biedt dan de titel doet vermoeden, bracht mij op het spoor van twee werken van J. H. Tischbein d.A. (1722—1789) naar hetzelfde thema; beide bevinden zich te Kassel; een tekening (voorstudie uit 1771) in bezit van Dr. Dr. K. Vötterle en een schilderij in kasteel Wilhelmshöhe. Ook de minder bekende G. B. Vicar (1762—1834) is blijkens een schilderij, dat hangt in de Villa Carlotta bij Cadenabbia, omstreeks 1812 door dit thema geboeid.

³ *Virgile, L’Homme et l’Oeuvre*, door J. Perret, 1952 blz. 148.

⁴ P. Vergilius Maro; *Der Dichter der Römer*, door Karl Büchner, 1958 blz. 444.

⁵ Constans blz. 381 en 385.

⁶ Id. blz. 384: „on ouvre le livre au hasard et on interprète le premier vers ainsi offert”; sporen van deze Sortes Vergilianes zouden volgens Mackail (t.a.p.) tot in de 17e eeuw zijn te vinden.

krijgt dan deze „meester in alle konsten” in de legende-vorming over zijn leven klein-menselijke trekken, zoals b.v. in het door vele kunstenaars afgebeelde verhaal van Vergilius in de mand¹.

Door Dantc (1265—1321) wordt onze dichter weer in helderder licht gezet. Voor hèm is Vergilius niet de tovenaardoch „d’auteur naar wien ’k als meester staarde van wien ik scheppen leerde den schoonen stijl, waarmee ik roem vergaarde”.² Deze ontwikkeling zet zich in de Renaissance door. Men bevrijdt zich langzamerhand „vom mittelalterlichen Vergilbild”,³ zonder dat echter daardoor de bewondering afneemt. Francis Bacon (1561—1626) noemt Vergilius „the chastest poet and royalest that to the memory of man is known”⁴ en de in zijn tijd beroemde Franse dichter Jean Regnaud de Segrais (1624—1701) schrijft over de Aeneis: „Je ne crains pas de dire après Scaliger (1540—1609) d’avoir aimé ce merveilleux Poème jusqu’a l’idolatrie”⁵.

Ondertussen zijn echter Ilias en Odyssee een plaats naast de werken van Vergilius gaan opeisen. Vondel kiest in de voorrede tot zijn vertalingen geen partij tussen de bewonderaars van Vergilius en Homerus, al kiest zijn hart voor de eerste⁶. Voltaire (1694—1778) zegt over die twist tussen Homeristen en Maronisten⁷ in het IIIe hoofdstuk van zijn „Essai sur la poésie épique”: „*Homère a fait Virgile*, dit on; si cela est, c’est sans doute son plus bel ouvrage”; de Aeneis noemt hij „avec ses défauts le plus beau monument de toute l’antiquité”. In de 17e eeuw maakt zich ook de burleske meester van het werk van onze dichter; Vergilius in travestie zou men aldus kunnen zien als een uitvloeisel van niet meer onverdeelde bewondering. Zeker geldt dit van de parodie zoals Michaelis die in de 18e eeuw van de Aeneis maakte⁸.

In de eerste veertig jaren van de 19e eeuw „à l’heure ou l’art classique essaie de se survivre à lui-même”, signaleert Constans in

---

¹ Zie Virgilius, Facsimile van de oudste druk van het Vlaamse volksboek, ingeleid door Dr. J. Gessler, 1950.

² De Letterkunde der Klassieken, W. de Haan N.V., pag. 33; Van Petrarca (1304—1374) haalt P. de Nolhac in de *Revue des Deux Mondes* (1930) de woorden aan: „J’ai aimé Cicéron et Virgile au point de ne rien aimer davantage”. (Virgile chez Pétrarque).

³ Büchner pag. 459.

⁴ Virgil and his meaning to the world of to-day, door J. W. Mackail, 1930, pag. 139.

⁵ W. M. Tipping, „J. R. de Segrais, l’homme et son oeuvre”, 1933.

⁶ „Vondel als Classicus bij de Humanisten in de leer”, door A. M. F. Geerts, 1932.

⁷ Op deze zinloze twist wil ik hier niet verder ingaan, doch slechts Pöschl (blz. 17 v. Die Dichtkunst Virgils, 1950) aanhalen die het navolgen van Homerus ziet als „jener Zug des römischen Geistes, das einmal gefundene Grosze und Wahre nicht versinken zu lassen, zu ihm sich immer neu empor zu heben und es so zu bewahren”.

⁸ Abbé Goujet (zie noot 1, pag. 44) geeft in H. VII een overzicht van burleske vertalingen; zie voor Michaelis: pag. 19 e.v. in „Schillers Übertragungen aus Vergil” door Johanna Jarislowsky, 1928; de schrijfster ziet (pag. 17) Schillers bezig zijn met V, als een bewijs van zijn „Konservative Genius”!

Frankrijk zes Aeneis-vertalingen. Maar Victor Hugo, die Vergilius in 1837 „mon maître divin” heeft genoemd, schimpt ongeveer 25 jaar later in vrijwillige ballingschap op Jersey: „Virgile ne croit pas un mot de l’Enéide”, „sa Muse s’appelle Dix-Mille sesterres”, en noemt hem „un courtisan”¹. Men zou geneigd zijn bij dergelijke uitlatingen aan projectie te denken, doch Lessing had reeds in 1766 in zijn „Laokoon” in een passage over het schild van Vulcanus (laatste al. H. XVIII) gezegd: „der witzige Hofmann leuchtet überall durch”, terwijl Goethe (1749—1832) van Vergilius en Horatius zou gesproken hebben als van „alte Knasterbärte”. Deze lijn als het ware doortrekkend zegt Heisz in 1930 dat „die Unterschiede zwischen germanischen und lateinischen Wesen” te diep zijn, „als dasz Virgil bei uns wirklich lebendig werden könnte”². Uit geheel andere hoek doch in eenzelfde geest zegt Prof. C. W. Mönnich in 1955 dat de Aeneis „behalve om de drakerige held, vooral onuitstaanbaar (is), omdat de dichter de allures aanneemt van een profeet, terwijl hij in werkelijkheid propaganda maakt voor keizer Augustus”³. Als we dan tenslotte nog bij R. M. Ogilvie in zijn in 1964 verschenen werk „A history of the influence of the Classics on English life from 1600 to 1918” in de epiloog lezen: „Homer is dead and Virgil is an Author who has never appealed to English character”, dan zouden we kunnen neigen tot de gedachte dat Vergilius en Homerus om de voorrang strijdend samen ten onder zijn gegaan . . ., ware het niet dat Ogilvie laat volgen: „that, for the most part, the English editors of Virgil have been either lunatic or incompetent”⁴. Te meer reden om Ogilvie’s visie niet als bepalend te zien lijkt er te zijn, nu hijzelf vlak voor zijn aangehaalde ontboezeming vermeldt — zij het met de kwalificatie „retrogressive” — dat in Oxford onlangs besloten is bij het onderwijs daar meer aandacht aan Homerus en Vergilius te gaan geven.

Zou er dan toch reden zijn voor E. R. Curtius’ geütichce, die in 1930

¹ Virgile et Victor Hugo, door A. Guiard, 1910, pag. 62, 13ü en 137.

² Büchner pag. 462 en 461; Pöschl merkt over een instelling als die van Heisz op (blz. 9) dat hem „der Zweifel an der Originalität Virgils, der das hochmütige Urteil über den Dichter in den Landem deutscher Zunge auch heute noch bestimmt” een toppunt van dwaasheid voorkomt en vervolgt hij op pag. 22 „Es geht um mehr als nur um Virgil. Es geht um die Grundlage der abendländischen Bildung. Zu ihr wollen wir zurückkehren, das Gemeinsame, das Verbindende suchend”. W. J. Keiler haalt in zijn „Goethe’s estimate of the Greek and Latin writers” meer genuanceerde uitspraken van deze over V. aan.

³ Aangehaald uit de Groene Amsterdammer van 7 Mei 1955 door Prof. Westendorp Boerma in zijn inaugurele rede over Vergilius. Prof. Mönnich en de zijnen moge tot afdoende troost strekken wat mijn Vader aan het slot van zijn Inleiding schreef: „Wie de hoge waarde van deze overgevoelige dichter niet kan beseffen, moge voor dit geestelijk tekort vergoeding vinden in andere kwaliteiten”.

⁴ Pag.176.

„eine neue Vergilnähe bevorstehen sah”¹, en voor Constans’ opvatting dat „l’*étonnante faculté d’adaptation et de renouvellement dont cet œuvre a fait preuve jusqu’ ici, semble lui garantir une jeunesse éternelle*”?² Zou dan inderdaad de Aeneis het enige boek zijn dat naast de Bijbel zinnen bevat „welche als Prophezeiungen bis an das Tor der Ewigkeit hellen”, zoals Haecker zegt?³

In de laatste zeven jaren zien we in de landen om ons heen belangrijke werken de aandacht op Vergilius vestigen. In 1958 verschijnen in Duitsland naast Büchners reeds genoemde boek twee nog later te vermelden Aeneis-vertalingen⁴. In 1959 geeft Perret een tweede boek over onze dichter uit in de serie „*Écrivains de toujours*”. In zijn eerste werk had Perret hem al geschetst als „*une des colonnes de notre Occident*” en had gesteld dat „*au sein de l’ humanité, l’œuvre grandit comme un cristal dans l’eau-mère*”, waardoor mede „*L’Enéide doit être un de nos livres saints*”⁵. In 1963 verschijnt vervolgens bij de Clarendon Press in Oxford „*Virgil. A study in civilized poetry*” door Brooks Otis. Hij noemt de Aeneis „*the true epic of a metropolis that has vastly more in common with contemporary New York than with Mycenae*”. De Aeneis vergeleekend met Homerus spreekt Otis van een „*unexemplified metamorphosis*” en stelt verder: „*The Aeneid is the story of the interplay between the cosmic power of fate and human response to it*”. „*What in the last analysis makes the Aeneid so much more than a piece of Roman propaganda, is its mitigation of success by accepted tragedy*”. Otis besluit zijn ook voor een leek zeer lezenswaardig boek met: „*In a word: Virgil is a civilized poet. By comparison Homer is primitive or barbarous. This fact has usually been admitted but usually also with the implication that Homer is therefore the greater poet. What I have tried to suggest is that this view is not just, that Virgil’s greatness consists precisely in his ability to make civilization poetical*”⁶.

Vergilius „stands out as having achieved the utmost beauty, melody and significance of which human words seem to be capable” zegt

---

¹ Büchner pag. 461.

² Constans pag. 398.

³ Th. Haecker, *Vergil, Vater des Abendlandes*, 1946, pag. 93.

⁴ Alsmede nog twee andere vertalingen resp. in 1958 en 1960, naar mij werd medegeedeeld door het Instituut voor vergelijkend literatuur-onderzoek v. d. Rijksuniversiteit te Utrecht uit diens Vergilius bibliografie, waarvan de afdeling vertalingen 4S4 nummers telt.

⁵ Perret pag. 166/167; in zijn nieuwe werk gaat P. vooral m op Valery’s door hem hooggeeroemde *Bucolica*-vertaling.

⁶ Blz. 3/4, 220, 304 en 1393.

Mackail, en Dr. A. Rutgers van der Loeff drukt het in zijn inleiding¹ aldus uit: Vergilius „is gedurende bijna twintig eeuwen voor velen een bron geweest van het allerhoogste taalgenot”. Ogilvie’s bewering wel geheel logenstraffend lezen we in dezelfde geest bij Mackail dat „throughout the whole range of our poetry the accent and even the phrase of Virgil recurs where the voice of the English poet sounds most fully and melodiously”².

Op deze wijze gesteund waag ik het Constans’ opvatting van de „jeunesse éternelle” voorshands van harte te delen. De overtuiging dat een eigentijdse Aeneis-vertaling aan het in stand houden van die jeugd op waardevolle wijze bijdraagt, deed bij mij de wens ontstaan om ter gelegenheid van het posthuum verschijnen van de vertaling van mijn vader te bezien wat voorheen op dit gebied door anderen in onze taal al is tot stand gebracht.

Alvorens daartoe over te gaan wil ik echter eerst verantwoording afleggen van twee beperkingen die ik heb in acht genomen bij dat overzicht, waarin ik terloops ook wil aanstippen hetgeen terzake is verschenen in de het onze begrenzende taalgebieden.

Valery zegt: „plus une oeuvre d’apparence poétique survit à sa mise en prose et garde une valeur certaine après cet attentat, moins elle est d’un poète”, en Perret, die hem aanhaalt, noemt „la cause des prosateurs” „a peu pres insoutenable: la plus innocente des traductions rythmées les efface sans appel”. Perret voegt daar nog als argument bij dat Vergilius schreef in een tijd „ou la distinction de la prose et de la poésie est une des institutions les plus solides de l’univers du langage”³. In dit alles vond ik afdoende reden om de prozavertalingen buiten beschouwing te laten, gelijk ook Austin deed in zijn inaugurele rede over „Some English translations of Virgil”⁴.

Hoewel „dès l’antiquité les lecteurs de Virgile trouvaient moins d’interêt à la seconde qu’à la première moitié de l’Enéide”, hetgeen volgens Perret ongetwijfeld onze dichter zou hebben verbaasd en verontrust, heb ik toch slechts die vertalingen, die de hele Aeneis behelzen, in dit artikel betrokken, al ben ik er nu van bewust dat daardoor veel schoons en merkwaardigs onvermeld blijft⁵. Immers

¹ In die Inleiding werden door Mevr. de Bie slechts enkele zinsconstructies iets vereenvoudigd.

² Pag. 17 en 137; ook Ch. G. Osgood in „The Tradition of Virgil” (1930) zegt dat V.’s „genius exhibits a strange affinity with that of far-off Britain” en noemt V. „among the ancients, peculiarly intelligible to the modern reader”.

³ Perret in *Écrivains de Toujours* pag. 170 en 172.

⁴ Liverpool 1956, pag. 4.

⁵ B. v. Schillers vertaling der boeken II en IV deels ontstaan in een soort wedstrijd met de

alleen in volledige vertalingen kan behouden blijven de krachtige eenheid van het hele werk, die volgens Perret „vient de ce qu'elle est un mythe, donc une sorte de drame, avec une signification, ce qui suppose qu'elle ait commencement et fin”¹. Deze sterke samenhang tussen de tweemaal zes boeken, waarbij de laatste zes „the obvious climax” zijn, geeft Otis o.a. daar aan waar hij zegt: „In the first six books Aeneas is certainly humane: he is touched by the „tears of things „. . . But all this is now changed: in the Iliadic Aeneid his humanity is never exercised at the expense of his duty”². Bij vertaling van slechts de eerste zes of vier boeken, dan wel van slechts een enkel boek gaat ook het beeld van deze ontwikkeling van Aeneas teloor.

Nu zou een blote opsomming van Aeneis-vertalingen kunnen volgen, doch het leek mij een wenselijke verlevendiging om één korte, enigszins een afgerond geheel vormende passage uit ieder dier vertalingen daarbij naast elkaar te zetten. De keuze van een dergelijke passage heeft onvermijdelijk iets schijnbaar willekeurig, toch ligt het wel voor de hand te kiezen uit het zesde boek, het wende — en tevens hoogtepunt van ons epos. Van dat boek is weer de heldenschouw en daarin de Marcellus-passus³ een culminatiepunt waarvan m.i. de volgende woorden (verzen 883—886) zich in het bijzonder voor ons doel lenen:

„Manibus date lilia plenis,⁴
purpureos spargam flores animamque nepotis
his saltem accumullem donis et fungar inani
munere”.

We kennen de overlevering dat Octavia bij de voorlezing door

---

11 jaar oudere Burger (Johanna Jarislowsky, pag. 104; Goujet — noot I, pag. 44 — noemt eenzelfde soort wedstrijd t.a.v. boek II uit 1619), de Engelse vertaling van diezelfde boeken van Henry Howard, Earl of Surrey, die omstreeks 1540 daar het vroegste voorbeeld van rijmloze poëzie vormde en voor ons land C. Huygens' vertaling van VI 860—886.

¹ Perret 1952 blz. 97.

² Otis blz. 313 en 316.

³ M. Claudius Marcellus, zoon van Octavia, was door zijn oom Augustus in 25 v. Chr. geadopteerd en aan diens enige dochter Julia uitgehuwelijkt; Horatius zei van hem in de XIIe ode van zijn eerste boek: „Gestadig als een boom groeit ongemerkt Marcellus 'faam'” (vert. Dr. A. R. v. d. L.) Marcellus stierf 19 jaar oud in 23 v. Chr. te Baiae — een bekende badplaats — en werd als eerste bijgezet in het door Augustus in 28 v. Chr. op de Campus Martius aan de linker oever van de Tiber gestichte Mausoleum; volgens Constans zou in de crypt de plaats van zijn graf met daarnaast dat van zijn 12 jaar later overleden moeder zijn gevonden; door bemiddeling van Dr. J. H. C. Kern vernam ik dat J. Charbonneaux in *Monuments Piot* LI (1960) een artikel heeft geschreven over „Un portrait presumé de Marcellus”; de betreffende beschadigde kop zou omstreeks 25—23 v. Chr. ontstaan zijn, doch ik kan mij slechts voorstellen dat M. aldus treffend werd uitgebeeld kort na zijn heengaan.

⁴ Dezelfde woorden vinden we aan het einde van vers 45 van de tweede Eclogie, al zijn het daar niet handen-, doch mandenvol lelies i.c. geplukt door de nimfen voor de mooie Alexis.

Vergilius van het hieraan voorafgaande „Tu Marcellus eris” in zwijm zou zijn gevallen en we weten dat Dante zo zeer door deze regels was getroffen dat hij de eerste vier woorden er van in het Latijn herhaalde in het XXXe Canto (vers 21) van zijn *Purgatorio*. Constans noemt deze gehele passage „le plus beau des thrènes que l’antiquité nous ait légués”¹. Delaunois zegt zelfs: „Il est un des plus prenants de les temps”². In de aangehaalde verzen lijkt onder het mom van Anchises de dichter zelf te treuren over Marcellus’ vroege heengaan³. Otis noemt het feit dat de heldenschouw eindigt met de Marcellus-episode kenschetsend voor Vergilius en zegt dat deze passage in haar geheel „recalls some other great works of imagination and perhaps most powerfully the last movement of Beethoven’s Ninth Symphony”. De sterke samenhang tussen de twee helften der *Aeneis* geeft Otis hier aan door meermalen Pallas te duiden als „this great Marcellus-figure”⁴; ziet men dat aldus dan rijm de woorden die Jupiter tegen Hercules spreekt over Pallas naderend einde, tevens gesproken tot de treurende nabestaanden van Marcellus⁵; daarnaast kan Marcellus’ oom zich in Aeneas ook andermaal hebben herkend in diens verhouding tot Pallas.

Hiermede heb ik summier doch voor mijn doel voldoende de context waarin we deze regels kunnen zien, geschetst, zodat we ons thans tot de vertalingen zelve kunnen wenden.

Als eerste Nederlandse vertaling verschijnt in 1583 te Antwerpen „Die twaalf boecken van Aeneas, ghenaeamt in ’t Latijn Aeneidos, beschreven door den Poet Vergilius Maro, nu eerst in onser duytscher talen door Cornelis van Ghistele overgezet”; deze dicht, volgens „dat oude rederijkers schema”, gelijk Walch⁶ zegt:

---

¹ Blz. 228; R. Brasillach, sprekend in zijn „Présence de Virgile” (1960, pag. 200) van V.’s „amour des jeunes êtres, son regret des destins inachevés”, noemt deze passus „la plus déchirante musique funèbre”.

² M. Delaunois, *Virgile; Le Chant VI de l’Énéide*, Namen 1958.

³ A. M. Guillemin zegt in haar *Virgile: Poète, Artiste et Penseur* (1951) op pag. 289 hierover „Le thème de la mort des jeunes gens est l’un de eux dans lesquels la sensibilité du poète s’est le plus souvent complu”.

⁴ blz. 304/305, 316, 351 en 381. Merkwaardig is dat A. Kosthorst in zijn „Die Frauen- und Jünglingsgestalten in Vergils Aeneis” (1934), erkennend dat V. zich in zijn jongelingsfiguur „als ganz eigenen Schöpfer” toont, Pallas wel doch Marcellus niet noemt.

⁵ Het valt daarbij op dat we in X 465 ook het „mams” van VI 885 terugvinden, zoals ook Pöschl opmerkt in een noot op pag. 80.

⁶ Pag. 221/222 van *Nieuw Handboek der Nederlandse Letterkundige Geschiedenis*, door Prof. Dr. J. L. Walch; toch signaleert A. Geerebaert S.J. in zijn *Lijst van de gedrukte Nederl. Vertalingen der oude Grieksche en Latijnsche schrijvers* (1924) nog herdrukken tot 1609.

„dies wil ick nu beghinnen
met vollen handen hier leliën te stroyen,
en purpuren bloemen, dits mijn versinnen,
gelijck men behoort te doene sulcken doyen:
een ijdel ghifte, maer een verstroyen,
en om dat Uwen geest daarbij sou verjubeleren”.

Al moge dan Geerts ¹ wellicht terecht, doch in afwijking niet alleen van Vondels tijdgenoten, diens Aeneis-vertaling uit 1660 „een middelmatige overzetting van een groot taalkunstenaar” noemen, in vergelijking niet van Ghistele is Vondels navolging van onze regels veel bevredigender:

„Brenge leliën, en plukt geheele bedden af,
Dat ik met purperverf en bloemen 't edel graf,
Bestrooye, en met dees gift mijn afkomsts lijk stoffeere,
Haar ziel berechte en met ijdele staatsie eere”.

Ongeveer tezelfdertijd, afgesloten n.l. in 1662, doch eerst den jaar later posthuum verschenen, komt tot stand J. Westerbaen's ² Aeneis vertaling, die onze passage als volgt weergeeft:

„Brenge handen vol geblomt; op dat ick mach vereeren
de ziel van mijnen neef met een geringh geschenck
en door een ijdele gift ten minsten hem bedenck”.

Doch niet alleen Westerbaen wedijvert met Vondel; in 1663 verschijnt in eerste druk ³ „Publius Virgilius Maroos Herderskouten en Landgedichten mitsgaders de XII boecken van Aeneas vertaald in Nederduitsch rijm met hetzelfde getal der regelen” door Dirk Doncker, bij wie onze strofen als volgt luiden:

„'k Zal stroyen purp're bloemen:
Brenge leëljen, handen vol: ten minst de ziel mijns neêfs
'k Hier meêd vernoegen zal, en, met deêz gaaf, vergeêfs
vereeren”.

waarmee het smartelijk afbreken van de laatste regel geslaagd lijkt nagevolgd. Als we nu eerst terloops over de grenzen zien, dan laat niet de voorkeur, doch het toeval ons ontmoeten een omstreeks 1650 in

¹ Geerts pag. 40.

² Blijkens Walch's Nieuw Handboek: Jacob Westerbaen, 1599—1670, Arminiaans theoloog en medicus; door zijn huwelijk rijk en aanzienlijk legde hij de buitenplaats Ockenburgh bij Den Haag aan.

³ 2e druk 1688, 3e druk 1703.

Frankrijk van de zelfverzekerde Pierre Perrin (1616—1675) als vierde in de rij der Franse Aeneis-vertalingen¹ verschenen navolging, waarin onze verzen luiden:

„Cueillez, portez, donnez des lys à pleines mains,
Que je répande hélas! sus sa teste honorée
üne moisson de fleurs de pourpre colorée,
Que je m’aquitte au moins de ces soins desplaisans,
Et comble son esprit de ces tristes présens”.

Omstreeks 1780 vinden we dan in Engeland één van de drie volgens Austin’ merkwaardigste Engelse Aeneis-vertalingen; het is de ook door Constans geprezeri en in 1963 heruitgegeven vertaling van de dichter John Dryden, die ons vergelijkings-object als volgt doet horen:

„Full Canisters of fragrant lilies bring,
Mix’d with the purple roses of the spring:
Let me with funeral flowers his body strow,
This gift wich parents to their children owe,
This unavailing gift, at least I may bestow!”.

In 1799 verschijnt in Brunswijk „Des Publius Virgilius Maro Werke” van de toen bekende J. H. Voss, waarin onze passus luidt:

„Ich will purpume Blumen Ihm streun, und
die Seele des Enkels
Wenigsten ehren mit diesem Geschenk aus-
übend die eitle
Zärtlichkeit!”

De 19e eeuw geeft weer een nieuwe bloei van vertalingen, waarvan ik als eerste wil noemen die van de dichter Jacques Delille (Parijs, 1804), waarin Anchises’ rouwklacht eindigt met:

---

¹ In de Bibliothèque Française, Tom, V, 2e ed., 1747 wijdt Abbé Goujet in het VIe hoofdstuk uitgebreide beschouwingen aan de Franse Vergilius-vertalers in dichtvorm; als eerste noemt hij Octavien de Saint Gelais (1500) en de gebroeders le Chevalier (1582), dan, na Perrin, als eerste vertaling die nog waarde heeft de reeds aangehaalde ook door Constans geprezen Segrays, wiens vertaling (1668) door Tipping (zie noot 5, pag. 37) echter wordt verworpen; als 6e noemt Goujet tenslotte Abbé de Marolles (1673); de proza-vertalingen vindt men in H. VIII; een overzicht van latere Aeneis-vertalingen bij Constans op pag. 442/3.

² Austin pag. 15 en 17 noemt als andere twee de in 1513 al voltooide doch eerst 40 jaar later gepubliceerde Schotse vertaling van Gavin Douglas, Bishop of Dunkeld en de zeer moderne van C. Day Lewis, welke dure in 1952 bij de Hogarch Press verschenen uitgave zich niet in een der Nederl. Univ. Bibl. bevindt. Osgood spreekt van totaal 25 Engelse Aeneis-vertalingen.

Ah souffre que j'arrose
Son tombeau de mes pleurs. Que le lis, que la rose,
Trop stérile tribut d'une inutile deuil,
Pleuvent à pleines mains sur son triste cercueil,
Et qu'il reçoive au moins ces offrandes légères,
Brillantes comme lui, comme lui passagères”.

Dan zien we in ons land in 1815 de enige vertaling van een vrouw, voorzover ik althans ontdekte, n.l. „De Aeneas van Virgilius, in Nederduitse verzen” van de dichteres N. C. Brinkman, Wed. C. van Streek, opgedragen aan Koning Willem I, die er met zes exemplaren op intekende en waarin de Marcellus-episode sluit met:

„Pluk versche leeljen af;
Pluk die met volle hand; 'k bestrooi zijn weg en graf
Met purpre bloemen; 'k wil mijns nazaats schim gedenken,
Schoon dit ook vruchtloos waar', met eer- en grafgeschenken”.

Vervolgens dient vermeld te worden S. J. E. Rau's „Heldengedicht de Eneis”, verschenen in 1862, waar we lezen:

„Geeft leliën; laat mijne handen
Mildelijk 't purper gebloemt voor hem strooien en vieren mijn gaven
Dus voor 't minst mijnes naneefs ziel, eilaas!, met vergeefsche
Huldiging!”

In zijn voorrede merkt Rau, die meer vertaalde, op dat de metrische poëzie nog weinig opgang heeft gemaakt en dat een gedeelte van het lezend publiek in het rijm het kenmerk van de poëzie ziet. Na te hebben erkend dat onze moederspraak bij uitstek iambisch is, geeft hij een vertaling in . . . hexameters.

Norden spreekt in zijn in 1903 verschenen commentaar op en vertaling van het zesde boek over de „unnachbildbaren Vielgestaltigkeit der vergilischen Hexameters”, en mijn Vader schreef in een brief aan Dr. Ida G. M. Gerhardt naar aanleiding van haar Lucretius' vertaling over de iambische versmaat: „Dit soort verzen zijn voor een Nederlander de natuurlijkste en kunnen het langst worden volgehouden zonder dat dwang of eentonigheid gevoeld wordt”. „Een voordeel is, dat men vers voor vers niet zal kunnen en dus ook niet zal behoeven te vertalen. Deze vrijheid wordt een gevaar, als men zich niet bindt aan een maximum van drie verzen voor twee Latijnsche hexameters”.

Reeds Thomas van Aquino stelde aan een vertaling de eis dat zij zich aanpast aan de Genius van de nieuwe taal ¹. Vertalingen in hexameters voldoen althans wat de versmaat aangaat aan deze eis niet.

Na deze uitwijding gaan we over naar de 20ste eeuw, waar we als eerste moeten vermelden de vertaling van Dr. J. J. Terwen, totstandgekomen tussen 1898 en 1905 en zestien jaar na des schrijvers dood in 1929 verschenen. Nu onze passage uit deze metrische vertaling is opgenomen in het Vergilius-deel van de serie „Klassieke Bibliotheek”, moge ik met een verwijzing daarnaar volstaan.

In 1901 was inmiddels verschenen van de hand van J. L. Chaillet, die ook werken van Sophocles metrisch vertaalde, een kennelijk mede op Rau geïnspireerde weergave, die onze passage als volgt verwoordt:

Verschaft mij met kwistige handen

Leliën! Laat mij de purperen bloemen hem strooien, mijns naneefs
Ziele ten minste door deze geschenken vererend een ijdie
Huldiging”.

Vervolgens vertaalt D. Masdorp ² in onregelmatig berijmde iamben in 1911 de „Eneas” en doet het einde der Marcellus-passage luiden:

„O, vult mijn hand met leliën, purperkleur’ge bloemen,
Dat ik zijn graf bestrooi, den doode eere geev’,
Mijn kleinzoon, op wiens deugd ik ’t meest mij mag beroemen”.

Hierna zien we in 1915 verschijnen P. W. de Koning’s vertaling, die wat onze strofe betreft, met overname van het door Masdorp ingevoerde doch misplaatste „kleinzoon”, luidt:

„Strooit purperen leliën op hem.
Zij danditvoorhet’minste de gaaf, die ’k mijn kleinzoon mag schenken,
Hem onder blinkende bloemen bedelven, opdat ik die laatste,
Ledige eere vervul”.

Daarna treden na 1929 decennia-lang geen dichterlijke Aeneis-vertalers in ons land voor het voetlicht. Wel vond ik in Engeland ³ en

¹ Aangehaald door Sigismund von Radecki in de bundel „Die Kunst der Übersetzung” (1962); ook Geerts noemt bij zijn bespreking in Hermeneus (35e jrg.) van v. Wilderodes vertaling van de eerste zes boeken de vijfvoetige iambc de Nederl. vertaalmaat bij uitstek.

² Als onberijmd en met de kwalificatie „vele bezwaren” door Dr. van IJzeren slechts genoemd in zijn in de 24e jrg. van Herm. verschenen lijst van vertalingen; Geerebaerts lijst noemt alle volledige niet-proza-vertalingen met uitzondering uiteraard van die van Terwen.

³ Uit de in noot 3, pag. 39 genoemde bibliografie blijkt dat er in liet Engels in de jaren 1956—’61 ten minste vier Aeneis-vertalingen zijn verschenen.

Duitsland een nieuwe oogst na 1950. Zo verschijnen in laatstgenoemd land in 1952 een vertaling van R. A. Schröder en in 1958 vertalingen van J. Götte en Thassilo von Scheffer, waarvan ik alleen onze passus uit de laatste aanhaal, die daar luidt:

„Mit Liliën füllt mir die Hände,
Purpurne Blüten will ich ihm streun und die Seele des Enkels
Doch zumindest noch so mit Gabon behäufen, so eitel,
Die Spende auch ist”.

In dankbare herinnering besluit ik dit overzicht met de in 1954 afgesloten doch nadien nog in manuscript gewijzigde vertaling van mijn in 1962 overleden Vader. Zelf noemt hij in zijn inleiding deze eerste Nederlandse vertaling in onberijmde „korte en luchtige”¹ vijfvoetige iamben: een „bescheiden en eerbiedige navolging”; enkele hoogtepunten geeft hij aan door een rijmende vertaling te scheppen², die de ons nu wel vertrouwde passage als volgt weergeeft:

„Geeft armenvol
van lelies! Laat ook rozen niet ontbreken!
Voor deze ziel is ’t slechts geringe tol,
als thans de tranen langs mijn wangen leken”.

Enigermate in eerbiedige en verre navolging van wat anderen lang geleden deden ten aanzien van het origineel, heb ik de verschijning van deze vertaling bevorderd in de overtuiging dat twee duizend jaar bijna na het begin van haar schepping de kennismaking met de Aeneis nog van hoge waarde voor ons kan zijn en dat deze vertaling er zich goed toe leent om ons zulks te doen erkennen.

Almelo, januari 1965

M. RUTGERS VAN DER LOEFF

---

¹ Prof. J. A. Alberdingk Thijm schreef over deze versmaat: „De vijfvoetige rijmelooze iambe is tot nu toe in ’t Nederlandsch zeer zelden gebruikt voor een heroïsch gedicht. In het Engelsch is zij, sedert Milton’s *Paradise Lost*, de echte heroïsche maat geworden”; aangehaald door Albert Verwey in „Ritme en Metrum” (1931), waarbij hij zelf verklaarde deze versmaat te blijven „verheerlijken”.

² Zo ook: 684—701 en 847—854, alsmede IX 414—449; het ware te wensen dat, zo ooit een herdruk verschijnt, de in liet manuscript voorkomende naamvals-n waarvan het schrappen niet alleen een verlies aan welluidendheid betekent, wordt hersteld.

Tacitea II

De kernachtige portretten, in drie forse trekken getekend, vinden we niet alleen in Tacitus *Historiae*. We behoeven de *Annalen* maar op te slaan om er al spoedig weer nieuwe te ontdekken.

Wanneer Tacitus, na de dood van Augustus, de volksmond in allerlei geruchten de eventuele opvolger laat bespreken, legt hij hun de volgende karakteristieken in de mond over Agrippa en over Tiberius.

Trucem Agrippam et ignominia accensum non aetate neque rerum experientia tantae moli parem (Ann. I, 4).

„Agrippa was een nors mens, daarbij een smeulend vuur tengevolge van de hem aangedane smaad en noch in leeftijd, noch in levenservaring opgewassen tegen een zo zware taak” (Dr. J. W. Meyer).

Wij hebben weer ruim twee maal zo veel woorden nodig om het kernachtige latijn weer te geven.

Tiberium Neronem maturum annis, spectatum bello, sed vetere et insita Claudiae familiae superbia (Ann. I, 4).

Een weinig verder in de *Annalen* krijgen we, weer volgens hetzelfde procédé, het sympathieke portret van Germanicus.

Nam juveni civile ingenium, mira comitas et diversa a Tiberii sermone, vultu, arrogantibus et obscuris (Ann. I, 33).

En eigenlijk wordt het karakter van Germanicus' echtgenote Agrippina ook weer door drie kenmerken aangegeven: haar nogal heftige aard, haar innige huwelijksvrouw en haar streven naar meer zelfbeheersing.

Atque ipsa Agrippina paulo commotior, nisi quod castitate et mariti amore quamvis indomitum animum in bonum vertebat (ibidem).

Opnieuw laat Tacitus Germanicus, na zijn dood, karakteriseren door de volksmond in de provincies. Wanneer Germanicus stervende is, (naar men fluistert door vergiftiging op bevel van Tiberius), geeft hij zijn echtgenote, wier fiere en ontstuimige aard hij maar al te goed kent, een drievoudige raad:

„exueret ferociam, saevienti fortunae submitteret animum, neu regressa in urbem aemulatione potentiae validiores inritaret (Ann. II,

72). — In die raadgeving zelf wordt het psychisch profiel van Agrippina weer met drie lijnen getekend. — En Tacitus vervolgt over Germanicus:

Neque multo post exstinguitur, ingenti luctu provindae et circumiacentium populorum. Indoluere exterae nationes regesque. —

Er was alom een verslagenheid, zoals wij die bij de dood van Kennedy gekend hebben . . .

En wat was de reden voor deze algemene diepe verslagenheid?

Tanta illi comitas in socios, mansuetudo in hostes; visu et auditu juxta venerabilis, cum magnitudinem et gravitatem summae fortunae retineret, invidiam et arrogantiam effugerat (ibidem).

Tacitus gebruikt hier meer woorden dan gewoonlijk. — Men zou bijna zeggen: Germanicus is hem te dierbaar om het met drie woorden af te doen. — Maar eigenlijk zijn het weer drie eigenschappen, waarmee hij hem voor ons afschildert: zijn zeldzaam humane houding (jegens vriend en vijand;) de eerbied die hij vanzelf afdwong (door zijn verschijning en zijn woorden); het taktvol beleven van zijn hoge positie, (waardoor hij de gevaren daaraan verbonden wist te vermijden). Elk van de lijnen is hier dubbel gearceerd.

Deze uitvoerigheid steekt scherp af tegen de bittere korthed waarmee Tacitus Germanicus' grote vijand en belager Cn. Piso, heeft getekend in hetzelfde IIe Boek, C. 43.

Om de populaire Germanicus weg te trekken van zijn Germaanse legioenen, stuurt Tiberius hem, onder de schijn van eerbetoon, met volmacht naar het Oosten. Maar tegelijkertijd stelt hij diens aartsvijand en belager, Piso, aan over Syrië, om Germanicus heimelijk tegen te werken.

„Praefeceratque (Syriae) Cn. Pisonem: ingenio violentum et obsequii ignarum, insita ferocia a patre Pisone”.

Een ander voorbeeld van de scherpste waarmee Tacitus zijn driepuntswaapen hanteert, vinden we in zijn karakterisering van een zekere Curtius Rufus, een man van geringe afkomst, die door zijn „Streberei” eerst de quaestuur en later de praetuur had weten te bereiken.

Later, op hoge ouderdom, tegenover zijn meerderen van een trieste vleierij, aanmatigend jegens zijn ondergeschikten, lastig tussen zijn gelijken, heeft hij nog het consulaat, de onderscheiding van een triomf en tenslotte Africa verkregen (Ann. XI, 21).

Adversus superiores tristi adulatione, arrogans minoribus, inter pares difficilis.

Slijper haalt dit voorbeeld aan onder zijn „Mensen die wij allen kennen”; met wie wij wellicht in eigen omgeving wel eens kennis hebben gemaakt, . . . „niet altijd tot ons genoegen”. —

Haren (Gron.)

J. DE VREESE, S.J.